

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

JANURIK SZABOLCS

**Az angol szókészleti elemek kölcsönzésének
kérdései a mai orosz nyelvben**

Az 1980-as évektől napjainkig

A PhD-értekezés tézisei

Témavezető: Dési Edit (ELTE)

Szeged

2007

1. Bevezetés

Vizsgálatom célja az orosz nyelvbe az elmúlt két évtizedben, vagyis az 1980-as évek közepétől napjainkig bekerült angol eredetű kölcsönszavak írásképi-hangtani, alaktani-szóképzéstani és jelentéstani beilleszkedésében jelentkező legfontosabb tendenciák bemutatása volt. Nem tekintetem feladatomnak az oroszban már meggyökeresedett angol jövevényszavak vizsgálatát, inkább a folyamat dinamikáját, a kölcsönzési mechanizmusok működését igyekeztem minél részletesebben leírni.

A téma rendkívül aktuális: az angol kölcsönszavak beáramlásának tendenciája Oroszországban az 1980-as évek közepén kezdődött gyökeres politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változások, az 1990-es évek elején lezajlott rendszerváltás és a piacgazdaságra való áttérés következtében rendkívül felgyorsult.

Lényegesnek tartottam, hogy az anyag nyelvészeti leírása mellett kitérjek a kölcsönzésben részt vevő egynyelvű és kétnyelvű beszélők szerepére (arra a társadalmi háttérre, amely elindítja és meghatározza az angol szavak átvételét), továbbá a folyamat szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai vonatkozásaira. Ezek alatt elsősorban a motivációk körülhatárolását értem (milyen nyelven kívüli tényezők irányítják és indokolják az angol eredetű elemek ilyen méretű beáramlását).

A döntő hangsúlyt azonban az angol kölcsönszavak nyelvészeti vizsgálatára helyeztem, amely leginkább a nyelvkontaktológiai és lexikológiai kutatásokba illeszthető be. Forrásként az 1980 és 2006 közötti időszakban kiadott 70 szótár anyagát dolgoztam fel.

2. A téma kutatásának története

2.1. A nyelvi érintkezés vizsgálata

Több mint fél évszázad telt el a nyelvek közötti kölcsönzések kutatásának történetében mérföldkövé vált 1953 óta. Ebben az évben jelent meg két úttörő jelentőségű munka, Uriel Weinreich (*Languages in Contact*) és Einar Haugen (*The Norwegian Language in America*) könyve. A svájci származású amerikai és a norvég tudós hangsúlyozta először, hogy a kölcsönzési mechanizmus vizsgálata mellett azonos teret szükséges szentelni annak a pszichológiai és társadalmi-kulturális környezetnek is, amelytől a nyelvi érintkezés eredménye függ.

2.1.1. A KÉTNYELVŰSÉG SZEREPE A KÖLCSÖNZÉSBN

Minden kölcsönzésnek alapfeltétele a nyelvi érintkezés és a beszélők kétnyelvűsége. A folyamat megvalósulhat a két nyelv beszélőinek közvetlen kapcsolata, földrajzi közelsége nélkül is. A kölcsönzések szempontjából indokolt a kétnyelvűséget olyan széles skálán mozognak tekinteni, amely a kontaktusban részt vevő nyelv legelemibb tudásától a teljes és szabad használatáig terjed. Kölcsönzést eredményezhet tehát a kétnyelvűség bármilyen foka.

2.1.2. AZ INTERFERENCIA TÍPUSAI

Interferenciás jelenségnek vehető minden olyan eset, amikor a kétnyelvű beszélő bármelyik nyelv normáitól eltér, arra nem jellemző elemet vagy szerkezetet használ a nyelvi érintkezés következtében.

Fonetikai interferencia esetén a kétnyelvű egyén az átadó nyelv hangjait kísérli meg reprodukálni az átvevő nyelvben annak fonetikai szabályai szerint. Az átvett új szót először az eredetihez legközelebb álló hangalakkal próbálja visszaadni, aztán ha az egynyelvűek is elkezdik használni a kölcsönelemet, saját elemekkel való hanghelyettesítés figyelhető meg. Emellett az átvevő nyelvben idegen hatásra megemelkedhet bizonyos szokatlan hangkapcsolatok előfordulási gyakorisága (vö. angol *-nt* végű főnevek az oroszban).

Az interferencia szempontjából legellenállóbbnak a morfológiát szokták tekinteni, ám a szókölsönzéssel egy nagyobb egység részeként önállóan elő nem fordul idegen morfémák juthatnak a másik nyelvbe (*-бываєр, -зєім*). A mondattani interferencia főleg a szó szerkezetek szintjén az összetevők sorrendjében nyilvánul meg (vö. angolos *Горбачєв-фонд* az oroszosabb *фонд Горбачєва* helyett).

Az eredeti modell az átvevő nyelvben újratereimthető átvétellel (kölsönyszavak), helyettesítéssel (tükörfordítások és kölsönjelentések), továbbá a kettő kombinációjával (hibrid kölsönyszavak). Az interferencia végkimenetelét sokszor nem lehet kiszámítani, mert az átvevő nyelv beszélőinek hozzáállása előmozdíthatja, de hátráltathatja is a változásokat. Ha a kétnyelvű beszélők által átvett szót az egynyelvűek is befogadják, az interferencia megszűnik, és kölsönzés lesz belőle.

2.1.3. A KÖLCSÖNELEMEK OSZTÁLYOZÁSA

Az átvevő nyelvben kölsönzés hatására megjelent lexikai elemeket hagyományosan jövevényszavakra és idegen szavakra szokták felosztani. Ezt a megkülönböztetést sokan bírálják, leginkább azért, mert a két csoport szétválasztásához nem lehet biztos alapokon nyugvó, objektív kritériumot találni.

Gyakori támpontként szolgál a meghonosodás foka: a jövevényszavak annyira hozzáidomultak a befogadó nyelv rendszeréhez, hogy idegenszerűségüket az anyanyelvi beszélők már nem érzékelik, az idegen szavakét ellenben igen. Vagy azért, mert az általa jelölt fogalom maga is idegen és csak az eredeti kultúrában fordul elő, vagy pedig azért, mert a szó hangalakja vagy írásképe idegen, akár a jeltárgy meghonosodása ellenére is.

Az idegenszerűség érzése azonban nyelvészeti szempontból túlságosan szubjektív és viszonylagos. Napjaink gyorsan globalizálódó világában az idegen reáliák korábban soha nem látott sebességgel változhatnak át sajátjává. Ezért a továbbiakban elvetem az idegen szavakra és jövevényszavakra való felosztást, és egyszerűen kölsönyszavakról fogok beszélni, amelyen elsősorban az átvevő nyelvhez tartozó, egynyelvűek által is használt idegen eredetű szavakat értem. Ezek az elemek a kölsönzési folyamat különböző stádiumában lehetnek.

2.2. A nyelvi változás és a neologizmusok

A nemzetközi kapcsolatok kiszélesedése, a tudományos és technikai forradalom hatásai, a média fejlődése és a társadalom élettempójának általános növekedése következtében a XX. század második felétől a világ nyelveiben valóságos „neológiai boom” tapasztalható. Az új tárgyak, fogalmak megismerésének kezdeti szakaszában gyakran több változat folytat konkurenciaharcot, míg végül rendszerint egyetlen elnevezés válik állandóvá. A neologizmusok azonban nem mindig jelölnek új tárgyat vagy fogalmat, időnként egy már korábban is létező és külső okokból aktuálissá vált reália megnevezését helyettesítik.

2.2.1. A NEOLOGIZMUSOK FAJTÁI ÉS KAPCSOLATUK A KÖLCSÖNSZAVAKKAL

A neologizmusok jelentős csoportját más nyelvekből származó új szavak teszik ki, amelyek egy része csak az átvevő nyelv beszélőinek tűnik újnak, a forrásnyelvben azonban régi szó. A legutóbbi időben egyre nagyobb számban kerülnek át az oroszba olyan lexikai elemek, amelyek még az angolban is viszonylag újaknak számítanak (vö. számítástechnikai, illetve a divattal, zenével kapcsolatos szókincs).

Az új kölcsönszavak áradata ellenére a neologizmusok döntő többségét mégis azok az új képzésű szavak alkotják, amelyek ismert szavaknak vagy szórészeknek az új kombinációi. Ezek a korábban nem létező egységek már meglévő elemekből épülnek fel, újdonságuk ezért csak viszonylagos jellegű.

A neologizmusok kisebb része régi szavak jelentésének átértelmezéséből adódik: idegen nyelvi vagy belső kölcsönzés hatására másodlagos, kevésbé ismert jelentés-árnyalataik aktualizálódnak, sőt akár teljesen új jelentéseik is kialakulhatnak.

A neologizmusok és az új kölcsönszavak viselkedése többféle szempontból is párhuzamba állítható, hiszen a beszélők tudatában az újszerűség, idegenszerűség és a szokatlanság érzése szorosan összekapcsolódik. A szó által jelölt fogalom aktualizálódása maga után vonja az addig passzív lexikai elem aktív köznyelvi használatba kerülését, ugyanakkor egyes szavak, amelyek nemrég még újnak számítottak, hamar elavultnak tűnhetnek (vö. *ваучер* a ‘kárpotási jegy’ jelentésben).

2.2.2. A NEOLOGIZMUSOK ÉS A KÖLCSÖNSZAVAK SZÓTÁRAZÁSÁNAK KÉRDÉSEI

Az első szótári rögzítés nem feltétlenül jelenti a szó megjelenésének valódi idejét, inkább arra utal, hogy az adott időben már használatban volt. A szótárak időnként tiszavirág-életű divatjelenségeket is regisztrálnak, másfelől viszont a neologizmusok egy része a szótár jellege vagy a szótárkészítők válogatási elvei miatt is kimaradhat.

A neologizmus-szótárak bármely más szótárnál pontosabban tükrözik az új tendenciákat, hiszen olyan marginális jellegű neologizmusokat is tartalmaznak, amelyek később nem maradnak meg a nyelvben. A neologizmus útja a beszédből a nyelvbe az egyszeri okkasionális előfordulástól elindulva az ismétlődő használaton át egészen az értelmező szótárig vezet. Ha az utóbbiba bekerül egy neologizmus, akkor már nem tekinthető annak, hiszen az újdonságjellegét elveszíti.

A neologizmus-szótárak folyamatos megjelenésük ellenére is csak késéssel rögzítik az új szavakat, ráadásul nem is mindig közölnek objektív információt a megjelenésükről és elterjedésükről. Kivételt talán csak az elektronikus szótárak képeznek, amelyek gyorsabban képesek reagálni a szókincs megújulására és rögzíteni a nyelvben végmenő változásokat (olyan internetes szótárak is vannak, amelyek folyamatosan bővülnek, és maguk a nyelvhasználók is írhatnak hozzájuk kiegészítéseket).

2.3. Az etimologizáció kérdései

Az angol eredet meghatározásában nem egyszer eltérések mutatkoznak a különböző szótárak adatai között. A mai orosz lexikográfiai gyakorlatban a történeti szempontok kerültek előtérbe, a szótárírók gyakran jobban szeretik a végső forrásnyelvet (a görög vagy latin tövet) feltüntetni. A görög-latin morfémákból az angolt beszélők közösségében létrehozott szavakat (*микрпроцессор*) azonban egyértelműen angol eredetűnek kell tekintenünk az átvető nyelvben. Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy a több nyugat-európai nyelvben párhuzamosan meglévő szó esetén az összes lehetséges nyelv (legtöbbször a francia, a német és a angol) is szerepel forrásként.

Az értekezésemben angol eredetűnek minősítettem minden olyan szót, amely az angol szótárakban megtalálható. Esetleges szótári rögzítésük ellenére a szóanyagból kimaradtak a tulajdonnevek (főként márkanamek), a tulajdonneves szókapcsolatok, a személynevekből képzett szavak, bekerültek viszont a köznevesült tulajdonnevek.

3. A kölcsönzés nyelvi és társadalmi háttere

A peresztrojka időszakában jelentős átalakulások kezdődtek az orosz nyelvben. A rendszerváltással járó politikai és gazdasági reformok nemcsak a szókincs változásában tükröződtek, hanem az általános nyelvhasználat szabadabbá válásában is megnyilvánultak. Ez a liberalizálódási folyamat egyaránt tetten érhető a nyelvi ízlés változásaiban és a normák gyengülésében.

3.1. Az orosz nyelvi ízlés és norma változásai a XX. század végén

A peresztrojka utáni orosz nyelvvel együtt maga a normafelfogás is megváltozott, dinamikusabb lett, és ma már engedékenyebb a változatokkal szemben. A szovjet időszak nyelvtől történő tudatos elhatárolódás egyrészt több zsargonizmus megjelenését eredményezte, másrészt rendkívüli módon kedvezett a neologizmusok és azon belül az új kölcsönszavak megjelenésének is.

A különböző stílusok keveredése és zsargonizálódás az orosz nyelvben egyáltalán nem számít újdonságnak. Hasonló folyamatok már az 1920-as években is lejátszódtak, a Nyugat felé történő orientálódás következtében kialakuló kölcsönzési áradat pedig I. Péter korát idézi. A mostani helyzet különlegességét a változás intenzitása adja, amely abból is adódik, hogy a forradalom utáni évekre jellemző tendenciák egyszerre zajlanak a XVIII. század elejére emlékeztető méretű kölcsönzési hullámmal.

3.2. Az angol nyelvi hatás a globalizáció korában

A második világháború után az Egyesült Államok népességének, politikai és gazdasági erejének növekedése meghatározta az angol nyelv uralkodó helyzetét a mai világban. Az amerikai angol presztízse ugrásszerűen megnőtt az utóbbi évtizedekben.

Az angol nyelvi hatás rendkívül sokrétű, állandóan találkozhatunk vele a médiától a hétköznapi beszéden át egészen az egyes szakterületekig. Napjainkra számos európai nyelvben az amerikai angol lett a kölcsönzések szinte egyedüli forrása. Egyre erőteljesebb befolyását az oroszban többek között jelzi az is, hogy az új angol szavak (*офис*) nem egyszer felváltják a régi német (*кантора*) és francia (*бюро*) átvételeket.

3.3. A társadalmi nyelvváltozatok szerepe az angol szavak terjedésében

3.3.1. A MÉDIANYELV SZEREPE

Alapvető feladatából adódóan a média reagál leghamarabb a mindennapok történéseire. A tömegtájékoztató eszközök szinte azonnal tükrözik az élet új eseményeit. A nyomtatott és elektronikus sajtónak komoly szerepe van a kölcsönszavak elterjedésében. A külföldi hírügynökségektől származó legfrissebb információkat gyorsan kell tálni. A fordítás során azonban gyakran nehéz pontos megfelelőt találni az átvevő nyelvben, ezért az újságírók sokszor egyszerűen benne hagyják a szövegben az idegen eredetű lexikai elemeket. A médianyelv ezáltal egyre inkább az angol hatás egyik fő közvetítőjévé válik.

3.3.2. A REKLÁMNYELV SZEREPE

A reklámanyelv a rendszerváltás utáni új jelenségnek számít az oroszban, korábban gyakorlatilag nem létezett. Az 1990-es évek elejétől az oroszok ezért átvették a nyugati, főként angol nyelvű reklámozási technikákat és marketingterminológiát. A reklámokban a kölcsönszavak kettős szerepet töltenek be. Használatuk egyrészt terminológiai jellegükből adódik, másrészt pedig szokatlanságuk és újszerűségük révén a presztízis és a divat céljait is szolgálják. A reklámanyelvben tehát szorosan ötvöződnek a megnevező és az expresszív funkciójú anglicizmusok.

3.3.3. A SZAKNYELVEK SZEREPE

A terminológiában hagyományosan gyakori kölcsönszavak különösebb expresszivitás és mellékjelentések nélkül képesek egyértelműen kifejezni a kívánt tartalmat, mert az átvevő nyelv saját szavaitól eltérően nincsenek annyira szoros kapcsolatban a szóképzési rendszer többi tagjával.

A médián keresztül egyre több szaknyelvi szó áramlik a köznyelvbe, és válik ismertté. A külső és a belső kölcsönzés együttes fellépése miatt a nagyrészt idegen eredetű szakszavak beáramlása még intenzívebbnek érződik a köznyelvben, amelyben a legújabb idegen átvételek és a különböző szaknyelvekből átkerülő, ott már meghonosodott elemek egyaránt újdonságnak, neologizmusnak tűnnek.

3.3.4. A SZLENG SZEREPE

A rendszerváltás óta eltelt években a zsargonizmusok térnyerése figyelhető meg a köznyelvben. Az orosz szleng hagyományosan erősen támaszkodik a kölcsönzésekre és a mai orosz ifjúsági nyelvre sem jellemző más. Az új angol átvételek népszerűsítésében a vezető szerepet a fiatalok játsszák, akik a műholdas tévécsatornák és az internet segítségével elődeiknél pontosabban tudják követni a zenei és számítástechnikai trendek változásait, ezért a szlengjük is érzékenyebben reagál ezekre.

4. A kölcsönzés folyamata, nyelvi és nyelven kívüli okai

4.1. A kölcsönzési folyamat szakaszai

Az idegen elemek meghonosodásának folyamatában fordulópontnak tekinthető, ha már nemcsak a kétnyelvűek, hanem az átvevő nyelv egynyelvű beszélői is aktívan használni kezdik őket. Az új lexikai egységek kedvező esetben asszimilálódhatnak és köznyelvvé válhatnak. Ebben a folyamatban döntő lehet az általuk jelölt tárgy vagy fogalom széles körben való elterjedése.

4.1.1. A RÉSZLEGES MEGHONOSODÁS ISMÉRVEI

Az orosz szövegkörnyezetbe kerülő új kölcsönzavakat használatuk első idejében rendszerint latin betűvel, idézőjellel, dőlt betűvel vagy csupa nagybetűvel emelik ki. Az új szavakat és kifejezéseket (akárcsak a kevésbé ismert szakszavakat) általában magyarázatok kísérik a szövegben. Részleges meghonosodásról tanúskodnak a tautilógikus kifejezések (*CD-диск* ‘CD-lemez’, *сеть Интернет* ‘internetes hálózat’), valamint a különböző írásképi, hangtani és alaktani változatok.

4.1.2. A TELJES MEGHONOSODÁS ISMÉRVEI

Teljesen meghonosodottnak szigorú értelemben véve csak azok a lexikai elemek tekinthetők, amelyek a nyelv minden szintjén megfelelnek a befogadó rendszer normáinak. Az orosz nyelv számára szokatlan hangkapcsolatok megőrzése, az idegen hangsúly megmaradása, egyes főnevek ragozhatatlansága vagy szóképzésbeli aktivitásuk hiánya azonban nem tekinthető feltétlenül a teljes beilleszkedés akadályának. A hangtani és az alaktani tényezőknél lényegesebb a jelentéstani adaptáció.

4.1.3. AZ EGYES NYELVI SZINTEK SZERINTI MEGHONOSODÁS

A kölcsönzés olyan bonyolult, hosszú folyamat, amely egyszerre több (írásképi, hangtani, nyelvtani, szóképzéstani és jelentéstani) szinten zajlik párhuzamosan. Az átvett lexikai elemek beilleszkedése a különböző nyelvi szinteken eltérő intenzitású lehet. Hangalaki meghonosodásuk általában lassabb, mint írásképi és alaktani megformálásuk. Az idegen szavak további sorsa az átvevő nyelv rendszerében azonban alapvetően a jelentéstani beilleszkedésüktől függ.

4.2. A kölcsönzés okai és főbb témakörei

4.2.1. A KÖLCSÖNZÉS NYELVI ÉS NYELVEN KÍVÜLI OKAI

A nyelven kívüli okokból megjelenő új kölcsönszó sorsát, megmaradási esélyét általában nyelvi jellemzők döntenek el: szinonima megléte az átvevő nyelvben, jelentésbeli elkülönülés, szóképzésbeli aktivitás. A nyelvi tényezőket azonban felülírhatják ellenkező irányban ható társadalmi körülmények, így a nyelvközösség összetételében bekövetkező átalakulások nyomán megváltozó nézetek, ízlések és szokások.

A kölcsönzési folyamatnak a nyelvi rendszerből következő és a nyelven kívüli valóság változásaira visszavezethető okait egységes egészként tárgyalom, mert a két motivációs sík olyan szoros összefüggést mutat, ami lehetetlenné teszi a tisztán külső és belső indítékokra történő szétbontásukat.

A kölcsönzés legfontosabb nyelvi és nyelven kívüli okai 6 csoportba sorolhatók.

1. Ekvivalenciahiány

Nyelvi érintkezéskor gyakori és természetes jelenség, hogy a másik kultúrából érkező, számukra addig ismeretlen új fogalom megnevezésére a beszélők saját nyelvükben eleinte nem találnak megfelelőt, így kialakul a lexikai ekvivalencia hiányának érzete. A kölcsönzéssel az átvevő nyelv pontosan olyan üres helyeket tölt be a szókészletében, amelyek esetében a megnevezési igények teljesítésére valamilyen okból saját eszközeivel nem képes. Ezáltal az új tárgy vagy fogalom meghonosodása együtt járhat idegen nevének átvételével.

2. Jelentésmegkülönböztetés

A kölcsönzések másik fontos oka a szavak jelentéstani megkülönböztetésének szándéka, a közös fogalmak szétválasztása konkretizálással. A kölcsönszavak alapjelentésükön túl egyéb speciális árnyalatokat is kifejezhetnek, amelyek megkülönböztetik őket orosz szinonimáiktól. A jelentésszükülés rendszerint az átvevő nyelvben zajlik le. Az általános jelentésű orosz megfelelő (*убийца* 'gyilkos') vagy régebbi kölcsönszó (*магнитофон* 'magnó') mellett megjelenő új idegen elem (*киллер* 'bér-gyilkos', *плеер* 'walkman') kezdi jelölni az adott korban széles körben ismertté váló fogalmat vagy tárgyat, amelynek addig nem létezett külön elnevezése.

3. Gazdaságosság

Felgyorsult világunkban az egyszavas elnevezések sokszor előnyt élveznek a jelzős szerkezetekkel szemben. Az orosz nyelvbe kerülő anglicizmusok is ezt a nyelvi kifejezőeszközökkel való takarékoskodást szolgálják. A tömör és frappáns átvevő nyelvi elnevezés hiánya gyakran vezet kölcsönzéshez: az Oroszországban is régóta ismert sportág, a szkanderezés így kapta a körülményes *борьба на руках* helyett az angol *армреслинг* nevet.

4. Szakszójelleg

Az azonos forrásból történő ismétlődő átvételek következtében egy adott szakma vagy tématerület szókészletében olyan tömör, pontos, világos és többnyire egyszavas elnevezéseket tartalmazó terminológiai alrendszerek jönnek létre, amelyek nemcsak megkönnyítik, hanem motiválják is a további kölcsönzéseket. A hagyományosan sok angol eredetű elemet tartalmazó sportnyelv mellett ez a folyamat a számítástechnikai és a politikai szókincsre is jellemző. Az idegen terminusok alaki könnyedségük révén egyszerűsíthetik a további szóképzést (vö. *электронно-вычислительная машина – компьютер > компьютерный, компьютеризация*).

5. Pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai tényezők

Napjaink egyre terjedő anglicizmusai nem minden esetben jelölnek új tárgyakat vagy új fogalmakat, pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai jelentőségük sokszor háttérbe szorítja megnevező funkciójukat. Mivel az utóbbi évtizedekben az angol lett a modern, technikailag fejlett világ újdonságaival kapcsolatos tájékozottság jelképes értékű nyelve, a szakmabeliek számára az idegen elemek használata alkalmas ad szakmai beavatottságuk, hozzáértésük bizonyítására. Az átvevő nyelvi beszélők ugyanakkor egyfajta lustaságból vagy kényelemszeretetből sem mindig törekednek arra, hogy saját megfelelőket találjanak a kölcsönszavak helyett.

6. Újíító szándék

A nyelv kommunikációs funkciójának teljesítéséhez a szókészlet állandó megújítására van szükség. A bennük rejlő újdonság varázsa miatt a neologizmusok (kiváltképpen az idegen eredetűek) önmagukban alkalmasak az expresszivitás növelésére. A lexikai elemek kifejezőereje a gyakori használat során megkophat, újszerűségük elhalványulhat, ezért a beszélők folyamatosan a nyelvi kifejezőeszközök frissítésére törekednek. Különösen igaz ez a szlengre, de más nyelvváltozatokban is gyakori.

A kölcsönzés nyelvi és nyelven kívüli motivációinak együttes vizsgálata összességében igazolja azt a feltételezést, hogy a külső és a belső okok annyira összefonódnak, hogy nem lehet őket szétválasztani. Minden átvétel egyszerre több tényezővel is magyarázható, bár az esetek többségében azért létezik egy-egy domináns elem.

4.2.2. A KÖLCSÖNZÉS FŐBB TERÜLETEI ÉS TÉMAKÖREI

A disszertációban vizsgált anglicizmusok tíz tematikus csoportba rendezhetők: 1) politika, társadalom, közélet; 2) tudomány, technika, számítástechnika, háztartási és irodatechnika; 3) kultúra, művészet és zenei irányzatok; 4) sport; 5) gazdaság és kereskedelem, pénzügy és tőzsde; 6) áruk, szolgáltatások, hétköznapi élet, általános használatú szavak; 7) tömegkultúra, divat, ruhák, szabadidő, szórakozás; 8) bűnözés, szubkultúra, szleng; 9) média, reklámok; 10) kommunikációs fordulatok.

5. Az angol kölcsönszavak írásképi és hangalaki beilleszkedése

5.1. Az angol kölcsönszavak írásképi beilleszkedése

A napjaink orosz nyelvű szövegeiben előforduló angol kölcsönszavak egyrészt 1) latin betűvel írva, másrészt 2) hol az angol kiejtés szerint, 3) hol az angol írásképek megfelelően, 4) hol pedig az utóbbi kettő valamiféle keverékeként cirill betűkkel átírva jelennek meg orosz szövegek környezetben. A kölcsönzési folyamat elején az írásképi beilleszkedés nagyfokú változatosságot mutat.

5.1.1. A LATIN BETŰS ÍRÁSKÉP MEGŐRZÉSE (TRANZPLANTÁCIÓ)

A transzplantáció lényege a grafikai elv követése, a lexikai elemek mechanikus áttünetése az egyik nyelvből a másikba. Ennek a módszernek már a XIX. századi szépirodalomban hagyományai alakultak ki, a rendszerváltás óta pedig az orosz elárasztották az eredeti formájukat megtartó új idegen szavak, amelyek szinte kizárólag az angolból érkeznek. A latin betűs szavak használatát nagymértékben befolyásolja a szöveg típusa és tematikája.

Az 1990-es évektől a szépirodalmi szövegekben nemcsak egyes idegen szavakat hagynak meg latin betűs írásképpel, de ez a tendencia kiterjedt egész mondatokra, fejezetcímekre, sőt könyvcímekre is (Pelevin: *Generation II*). A latin betűs íráskép díszítő elemként is értelmezhető, amelynek alkalmazását az orosz sajtónyelvben az idegen imidzs elérésének vágya motiválja. A cirill környezetétől élesen elütő latin betű képi kifejezőereje a reklámokban is megmutatkozik, különösen a cégnevek és a márkanevek esetében. A nemzetközileg megszokott latin betűs írásmód könnyebb felismerhetőséget biztosít az elnevezés számára.

A kölcsönzési folyamat kezdeti szakaszában gyakori jelenségnek számít, hogy az átvett neologizmus első előfordulásakor még megőrzi forrásnyelvi alakját, második említésekor viszont már átírva jelenik meg. Ennek következtében az új kölcsönszó néha egy szövegen (sőt akár azonos mondaton) belül egyszerre többféle (latin és cirill betűs) változatban is szerepelhet.

5.1.2. AZ ÍRÁSKÉP SZERINTI ÁTÍRÁS (TRANZLITERÁCIÓ)

A transzplantációhoz hasonlóan a transliterációnak is a grafikai elv az alapja, azonban az idegen szó betűinek visszaadása ebben az esetben az átvevő nyelv grafikai eszközeivel történik a két nyelvi rendszer közötti (időnként egészen feltételes) megfeleltetések alapján.

A transliterációs elv érvényesül például az alábbi esetekben: *listing* > *лицтинг*, *plotter* > *плоттер*, *slogan* > *слоган*, *tabloid* > *таблloid*. Az idegen írásmód követése különösen ott érhető világosan tetten, ahol az átadó nyelvi betűkép és hangalak eltér egymástól: a *marketing* ['ma:kitɪŋ] szó esetében a brit angol kiejtési szabályainak megfelelően az *r* és *g* betűnek nincs önálló hangértéke, ám az orosz változatban ezek a hangok mégis megjelennek (*маркетинг*).

A transliteráció néha hozzájárul a kölcsönszó orosz hangalakjának egyszerűsödéséhez. Ez a folyamat nyilvánul meg többek között a kettőshangzók monoftongizálódásában: *broker* ['broukə] > *брокер*.

5.1.3. A KIEJTÉS SZERINTI ÁTÍRÁS (TRANZKRIPCIÓ)

Az eddig megvizsgált két írásmódtól eltérően a transzkripció nem a grafikai, hanem a fonetikai elven alapul: a kölcsönszó hangalakját jelöli az átvevő nyelv ábécéjének betűivel.

Transzkripcióval csak az anglicizmusok eloroszosított kiejtését lehet visszaadni, nem lehet ugyanis az orosz hangrendszerbe az angolra jellemző elemeket (például kettőshangzókat, hehezett vagy interdentális mássalhangzókat) beiktatni, az orosz fül számára szokatlan vonásokat átvinni. A kiejtés eloroszosítása úgy történik, hogy az orosz hangtani rendszerből hiányzó angol hangokat a hozzájuk legközelebb álló saját hangokkal helyettesítik.

A transzkripció elv érvényesül az alábbi esetekben: *image* ['ɪmɪdʒ] > *имидж*, *joystick* ['dʒɔɪstɪk] > *джойстик*, *know-how* ['nou-hau] > *ноу-хау*, *office* ['ɒfɪs] > *офис*. A pontos hangmegfeleléseket tartalmazó kölcsönszavak száma viszonylag alacsony, hiszen az oroszról idegen angol hangok pótlása a forrásnyelvi írásképfügyelembevételével (a transliterációs módszer alkalmazásával) is történhet.

5.1.4. VEGYES TÍPUS (GYAKORLATI TRANZKRIPCIÓ)

Az átírás gyakorlatában tehát egyfajta kompromisszumra van szükség a transliteráció és a transzkripció között. A gyakorlati transzkripcióban egyszerre több elv is érvényesül: grafikai, fonetikai, fonematikai, helyesírási, illetve az átvevő nyelv átírási hagyományai. Ezek az elvek sokszor ellentmondanak egymásnak, hol az egyik, hol a másik bizonyul erősebbnek és kerekedik felül.

Napjaink orosz nyelve egyértelműen a forrásnyelvi kiejtés többé-kevésbé pontos visszaadására törekszik, a döntően írott nyelvi közvetítés ellenére is a kölcsönszó hangalakját tekinti mérvadónak az átíráskor, bizonyos engedményekkel az írásképvárára. A vegyes típusban tehát kétségtelenül a transzkripció dominál, a transliteráció csak kiegészítő eszközként használatos.

Az orosz nyelvbe kerülő anglicizmusok esetében a kétféle átírási mód vegyítése abban mutatkozik meg, hogy az egyes angol képzőket (-er [ə] > -ер, -ing [ɪŋ] > -инг) transliteráció segítségével, a magánhangzó-kapcsolatokat pedig (*ea* [i:] > *u*) transzkripció révén adják vissza: *dealer* ['di:lə] > *дилер*, *leasing* ['li:sɪŋ] > *лизинг*.

Egy kölcsönszóról a legritkább esetben lehet teljes biztonsággal kijelenteni, hogy az átvevő nyelvben kialakuló írásképe transzkripció vagy transliteráció eredménye lenne. Legtöbbször a két módszer közötti kompromisszum érvényesül, ám a vegyes típus nem egyszerűen azt jelenti, hogy egy szón belül keverednek a transzkripció és transliterációs részek, hanem azt is, hogy bizonyos részek esetén a két átírási elv egyforma erővel hat, ezért nem lehet őket elkülöníteni egymástól.

5.2. Az átírás szabályai

A máig is érvényben lévő 1956-os orosz helyesírási szabályzat szerint az idegen szavakat úgy kell írni, „ahogyan a szótárakban szerepelnek”. Ez a valós megoldást megkerülő álláspont már az 1960-as években sem volt tartható, bár több tervezet is született azóta, a szabályozás végül elmaradt, és mind a mai napig várat magára. Egy-éges átírási rendszer hiányában napjaink angol kölcsönszavai nem egyszer többféle változatban jelennek meg az oroszban.

A disszertációban elemzett példaanyag tükrében a Giljarevskij–Starostin (1985), Timofeeva (1995), valamint Superanskaja (2000) által javasolt átírási rendszerek bizonyos kiegészítésre és pontosításra szorulnak.

5.3. Az angol és az orosz hangrendszer összehasonlítása

Az angol és az orosz nyelv hangösszetétele nemcsak mennyiségi, hanem minőségi szempontból is komoly eltéréseket mutat. Néhány idegen nyelvi hang visszaadásához az átvevő nyelvben nincs elegendő számú saját hang, míg más hangoknál épp az okoz gondot, hogy egyszerre túl sok megfelelő is szóba jöhet. Ez a kettősség élesen megmutatkozik az angol és az orosz magánhangzók, illetve mássalhangzók rendszerének összehasonlításakor.

5.3.1. MAGÁNHANGZÓRENDSZER

A két nyelv magánhangzórendszere között jelentős eltérések mutatkoznak mind számban (22 angol hang áll 5 oroszral szemben), mind a képzés helyében (középső nyelvállású angol hangok), mind pedig a képzés módjában (kettőshangzók csak az angolban fordulnak elő).

Az átadó nyelvi magánhangzók visszaadását megnehezíti, hogy az átvevő nyelvben hiányzik a magánhangzók hosszúság–rövidség szerinti szembeállítás. Ennek eredményeképpen az angol hosszú és rövid magánhangzók különbsége elmosódik, a két angol az oroszban egybeesik: [i:], [ɪ] > *u* (*leasing* ['li:siŋ] > *лизинг*). Hasonló folyamat játszódik le abban az esetben is, amikor az angol magánhangzópart transzliteráció segítségével adja vissza az orosz: [ə:], [ə] > *ep* (*server* ['sə:və] > *сервер*).

5.3.2. MÁSSALHANGZÓRENDSZER

Bár a két nyelv mássalhangzóinak rendszere valamivel közelebb áll egymáshoz, mint a magánhangzóké, azért itt is számottevő különbségek figyelhetők meg.

Több angol mássalhangzó is egyedi képzésűnek számít: a glottális réshang [h], az interdentalis réshangok [θ] és [ð], a veláris nazális [ŋ] és a labioveláris félmagánhangzó [w] egyaránt ismeretlen az oroszban. Másrészt a kemény–lágy pároknak köszönhetően az orosz mássalhangzók száma jócskán meghaladja az angolokét (37:24 arányban), ezért egy idegen mássalhangzó visszaadására nem egyszer két vagy akár három saját mássalhangzó is rendelkezésre áll.

Míg az angol mássalhangzók visszaadása viszonylag rendszeres megfeleltetések alapján zajlik az oroszban, addig a magánhangzók esetében zavart okoz, hogy néha két vagy akár több átadó nyelvi hangot is ugyanazzal az átvevő nyelvi hanggal kell helyettesíteni.

5.4. Az angol kölcsönszavak írásképi rögzítése

A kétnyelvű beszélő a hangokat a „senki földjén”, a két hangrendszer közötti mezőben ejti. Az egynyelvűek kiejtésében azonban az idegen nyelv hangjai az anyanyelv hasonló hangjaihoz igazodnak, azokon keresztül értelmezik, fogják fel őket a beszélők. Ennek következtében a kölcsönzés során az átadó nyelvi kiejtés bizonyos árnyalatai kevésbé lényegessé válhatnak és elveszhetnek, ha az átvevő nyelvben nincsenek ilyen megkülönböztetések. Az anyanyelvi megfelelő nélküli idegen hangok helyettesítése rendszerint a hozzájuk legközelebb álló sajátjával történik.

5.4.1. HELYETTESÍTÉS VÁLTOZÁS NÉLKÜL

Az első csoportban a kölcsönszó angol hangja helyére egy közel azonos tulajdonságokkal rendelkező orosz hang kerül, vagyis az angol hang orosz nyelvbéli adaptációjáról beszélhetünk.

Az angol [i:] hangot az oroszban az esetek több mint 80%-ában az *u* betű segítségével feleltetik meg: *cheeseburger* > *чизбургер* ‘sajtburger’, *healer* > *хилер* ‘csodadoktor’. Ha az [i:] hangot az eredeti írásképből *e* betű jelöli, az orosz átírásban az *u* helyén gyakran *e* jelenik meg: *decoder* > *декодер* ‘jelátalakító’, *remake* > *ремейк / ремейк* ‘film felújítása’. A transliterációs alakok létrejöttét a latin elemeket tartalmazó régebbi átvételek (*депозит*, *репрессия*) analógiás hatása indokolja.

Az angol [e] hang visszaadása az oroszban alapvetően az *e* betűvel történik: *arm wrestling* > *армрестлинг* ‘szkanderezés’, *headhunting* > *хедхантинг* ‘fejvadászat’, *boyfriend* > *бойфренд* ‘lány barátja’. Az esetek egyharmadában szerepet kap az *э*-s átírás is: *heavy metal* > *хеви-метал / хэви-метал* ‘heavy metal’. A hiperkorrekt *еи* a *session* > *сеин / се́ин* ‘koncert’ és *stretch* > *стретч / стрейч* ‘sztrecs’ szavakban az angolosabbnak hitt hangzás elérésére való törekvéssel magyarázható.

Az angol [ɔ:] hangnak az oroszban kétféle átírása létezik: a transzkripcióis *o*, valamint a részleges vagy teljes transliteráció segítségével megjelenő *op*: *talk show* > *ток-шоу* ‘talk show’, *default* > *дефолт* ‘fizetésképtelenség’; *short track* > *шорт-трек* ‘rövidpályás gyorskorcsolya’, *skateboarding* > *скейтбординг* ‘gördeszakázás’.

Az angol [u:] hang az oroszba kerülő kölcsönszavakban *y* vagy *ю* formájában jelenik meg: *Jacuzzi* > *джакузи* ‘pezsgőfürdő’; *snooker* > *снукер* ‘sznúker’, *barbecue* > *барбекю* ‘barbecue’, *tuning* > *тюнинг* ‘hangolás’.

A mássalhangzók többségének orosz nyelvi megfeleltetése transliterációval történik. A kivételek közé tartozó *ecstasy* > *экстази* ‘ecstasy’, *fantasy* > *фэнтэзи* ‘fantasy’ megformálását az *экстаз*, *фантазия* régebbi átvételek analógiája befolyásolhatta. A *leasing* > *лизинг* alak feltehetően német hatásra jött létre (vö. *lizing*).

Az angol [tʃ] hang visszaadása az oroszban rendszerint a transzkripció *ч* betűvel történik: *lunch* *meal* > *ланчeиm* *meat* > *ланчeиm* ‘lönchshús’, *venture* > *вeнчур* ‘kockázati tőke’. A *ch* betűkapcsolatot tartalmazó átvételekben ingadozás tapasztalható a félig transzliterációs, vegyes típusú *тч*, illetve a tisztán kiejtésen alapuló *ч* között: *hatchback* > *чeтчбэж* / *чeчбэж* ‘hatchback’, *patchwork* > *пэтчвoрк* / *пэчвoрк* ‘foltvarrás’.

5.4.2. HELYETTESÍTÉS HASONLÓSÁG ALAPJÁN

A második csoportban a kölcsön szó angol hangja a hozzá hasonló, képzési hely és mód szerint legközelebb álló orosz hang formájában jelenik meg.

Az angol [i] hangot az oroszban leginkább az *и* betű segítségével feleltetik meg. Hangsúlytalan szótagban ingadozás figyelhető meg a transzkripció és a transzliterációs változat között, többnyire az utóbbi javára: *recruiting* > *peкpутинe* ‘munkaerő toborzása’, *realtor* > *pуэлтop* ‘ingatlanügynök’, *fitness* > *фитнeс* ‘fitness’.

Az angol [u] hang legközelebbi orosz megfelelője a némiképp más minőségű, de sok tekintetben hasonló *y*: *notebook* > *нoутбук* ‘notebook’.

Az angol [a:] hang hozzávetőleges orosz megfelelője az *a*, illetve transzliterációs változata az *ap*: *casting* > *кacтинe* ‘válogatás’, *rafting* > *paфтинe* ‘vadvízi evezés’, *darts* > *дapтc* ‘darts’, *hardware* > *чapдвep* ‘hardver’. Ingadozás egyetlen kölcsön szónál figyelhető meg: *party* > *пapтu* / *пaмu* ‘buli’.

Az angol [ɔ] hangnak az oroszban szinte kizárólagosan az *o* betű felel meg. Néha *a* betű is jelölheti ezt a hangot: *squash* > *ckвoш* ‘fallabda’.

Az angol [aɪ] diftongust az orosz *aj* betűkapcsolat helyettesíti: *high-tech* > *чaj-тeк* ‘csúcstechnológia’, *styling* > *cтajлинг* ‘arculattervezés’.

Az angol [eɪ] kettőshangzónak legtöbbször az orosz *eü* betűkapcsolat felel meg: *shaping* > *шeüпинe* ‘testformálás’, *delay* > *длeü* ‘hangkésletetés’. Az orosz helyesírási szabályzatot követő *eü* és az idegen kiejtéshez talán jobban igazodó *эü* közötti ingadozás azonban jelentős mértékű lehet: *sale* > *ceüл* / *ceüл* ‘engedményes vásár’, *mainstream* > *мeüнcтpиm* / *мэüнcтpиm* ‘uralkodó irányzat’.

Az angol [au] diftongusnak szinte mindig az orosz *ay* betűkapcsolat feleltethető meg: *accounting* > *эккayнтинe* ‘számvitel’, *soundtrack* > *caүндтpек* ‘film zenéje’. A *browser* > *бpayзep* / *бpоүзep* ‘böngészőprogram’ ingadozásnál az eredeti íráskép *o* eleme jelenik meg részleges transzliteráció formájában.

Az angol [ɔɪ] kettőshangzó visszaadása többnyire az *oü* betűkapcsolat segítségével történik az oroszban: *spoiler* > *cпoüлep* ‘légtelelő’, *joystick* > *джoүcтик* ‘botkormány’. Ennek ellenére előfordul az írásképen alapuló helyettesítés is: *tabloid* > *тaблoид* ‘kis alakú bulvárlap’.

Az angol [dʒ] tükrözése néhány kivételtől eltekintve egységesen az orosz *дж* betűkapcsolattal történik: *jogging* > *джoггинe* ‘kocogás’, *cartridge* > *кapтpиджe* ‘festékkazetta’. Az egyetlen ingadozás esetében a *z* betű a transzliterációnak, vagyis a latin eredetű elemek olvasási szabályának felel meg: *digitizer* > *диджитaйзep* / *дигитaйзep* ‘digitalizáló program vagy eszköz’.

5.4.3. SZABAD HELYETTESÍTÉS

A harmadik csoportban a kölesönszó angol hangja helyére hozzátévelegesen orosz megfelelő hiányában egy közeli, hasonló saját hang kerül. A megfeleltetés alapja lehet hangtani és írásképi is, így ezeket a szabad helyettesítéseket nagyfokú változathatóság jellemzi.

Az angol [æ] hangnak nincs orosz megfelelője, ezért többféle tükrözési módja létezik: *a*, *e*, *ə*. Az értekezés szóanyagának közel felére valamelyik „kvázitranszkripció” megoldás (*e* vagy *ə*) jellemző, a példák egyharmadában a hagyományos transzliterációs *a* jelentkezik, a többi anglicizmusnál kétszeres vagy többszörös ingadozás tapasztalható: *hacker* > *хакер* ‘kódfeltörő, hacker’, *playback* > *плейбэк* ‘playback’, *trackball* > *трекбол* ‘trackball’, *rap* > *реп* / *рэп* ‘rap’, *laptop* > *лаптоп* / *лэптоп* ‘laptop’, *cracker* > *кракер* / *крекер* / *крэкер* ‘programfeltörő, cracker’.

Az *acid* > *эйсид* ‘acid house’ és *badge* > *бейдж* ‘kitűző’ alak a feltételezett angolosabb hangzás elérése érdekében végrehajtott hiperkorrekció eredménye, amely arra alapoz, hogy az angol írásképi *a* sokszor valóban [eɪ] kettőshangzót jelöl.

Az angol [ʌ] hangnak létezik ugyan megközelítőleg pontos megfelelője, ám az orosz [ʌ] kizárólag hangsúlytalan helyzetben fordulhat elő. Az angol [ʌ]-t az új kölcsonzések döntő többségében a képzés helye szerint hozzá legközelebb álló orosz *a* helyettesíti: *make-up* > *мейк-ап* ‘smink’, *summit* > *саммит* ‘csúcstalálkozó’.

Az angol [ə:] hangnak nincs állandó megfelelője, visszaadása ezért a kérdéses angol betűkapcsolat transzliterációjával, vagy pedig transzkripcióval történik: *fishburger* > *фишбургер* ‘halburger’, *server* > *сервер* ‘szerver’, *workaholic* > *воркаголик* ‘munkamániás’, *sky surfing* > *скайцёрфинг* ‘ejtőernyős ugrás’.

Az angol [ə] hang visszaadása az átvevő nyelvben rendszerint írásképi helyettesítéssel történik: *barter* > *бартер* ‘barter’, *modem* > *модем* ‘modem’, *promotion* > *промоушн* ‘promóció’, *trustor* > *трактор* ‘vagyonkezelő megbízója’. Ha az eredeti írásképből *a* szerepel, előfordulhat kisebb ingadozás: *merchandizing* > *мерчандайзинг* / *мерчендайзинг* ‘marketingtevékenység’.

Az orosz *ep* betűkapcsolat *e*-re rövidülhet annak érdekében, hogy elkerülhető legyen az átvevő nyelvi kiejtést megnehezítő mássalhangzó-torlódás: *underground* > *андерграунд* / *андэграунд* ‘underground művészet’.

Az angol [eə] diftongust többnyire a félig transzkripció, félig transzliterációs orosz *ep* vagy *эp* hangkapcsolattal írják át: *timeshare* > *таймшер* / *таймшэр* ‘időmegosztásos üdülési jog’, *welfare* > *велфэр* / *вэлфэр* ‘állami segítség’.

Az angol [ɪə] kettőshangzó orosz nyelvi tükrözése főként transzliterációval valószínűleg meg: *multimedia* > *мультимедиа* ‘multimédia’, *ambient* > *амбиент* ‘ambient (elektronikus zene)’.

Az angol [ou] diftongusnak az oroszban meglehetősen ritka *oy* betűkapcsolat felel meg, átvevő nyelvi visszaadása ezért a példák közel felénél az eredeti írásképet követi: *holding* > *холдинг* ‘holdingcég’, *poster* > *постер* ‘poszter’, *toner* > *тонер* ‘festékkazetta, toner’.

Az esetek egyharmadában mégis a „kvázitranszkripció” módszer élvez elsőbbséget: *roaming* > *роуминг* ‘barangolás, roaming’, *promoter* > *промоутер* ‘reklámszakember’. A transzkripció néha az [ou] diftongus monoftongizációjával párosul: *roaster* > *роцтер* ‘pecsenyesütő’.

Az oroszból hiányzó glottális angol [h] visszaadása korábban komoly nehézségeket okozott, de mára általánossá vált az orosz *x* hang segítségével történő helyettesítés: *hard rock* > *хард-рок* ‘kemény rock’, *hip-hop* > *хип-хон* ‘hiphop’, *hot dog* > *хот-дог* ‘hot dog’. A régebbi nyugat-európai kölcsönzéseknel megszokott *z*-s tükrözés a legújabb átvételekben csak akkor jelenik meg, ha az anglicizmus valamilyen latin eredetű elemet (*зунер-*) vagy nyugat-európai földrajzi nevet (*Гамбург*) tartalmaz: *hypertext* > *зунертекст* ‘hipertext’, *hamburger* > *гамбургер* ‘hamburger’.

Az oroszból szintén hiányzó angol [w] hang visszaadásakor a hagyományos *в*-s átírási mód egyértelműen előnyt élvez: *goodwill* > *гудвилл* ‘jó hírnév’, *software* > *софтмер* ‘szoftver’, *website* > *вебсайт* ‘webhely, szajt’. A transzkripció *y* néhány kisebb ingadozás esetén mutatható csak ki: *walkie-talkie* > *воки-моки* / *юки-моки* ‘walkie-talkie’, *wow!* > *вай!* / *уай!* ‘wow! húha!’.

Az angol [θ] és [ð] hang hagyományos megfeleltetési módja az oroszban a részben transliterációs *m*, de az utóbbinál a „kvázitranszkripciónak” nevezhető *з* betű is előfordul: *thriller* > *триллер* ‘thriller’, *motherboard* > *маэроборд* ‘alaplap’.

Az angol [ŋ] visszaadása az oroszban alapvetően transliterációval történik, megmarad az írásképi *нз* vagy *нк* hangkapcsolat: *banking* > *банкинг* ‘banki ügyintézés, bankolás’, *link* > *линк* ‘hiperhivatkozás, link’. A mássalhangzó-torlódás elkerülése érdekében az átírás során kieshet a *з* betű: *leggings* > *леггинсы* ‘macskanadrág’.

Az elvégzett hangonkénti részletes elemzés tapasztalatai azt igazolják, hogy az angol mássalhangzók visszaadása kevesebb bizonytalanságot idéz elő az oroszban, mint a magánhangzóké. Helytállóan bizonyult az a feltételezés is, hogy a harmadik csoportba tartozó, ekvivalens nélküli idegen hangok orosz nyelvbeli megfeleltetésére nagyobb bizonytalanság jellemző, mint a másik két csoport tagjaira.

5.5. Összehasonlító elemzés

Az 5.2. pontban említett három átírási javaslat és az értekezés szóanyagának egybevető vizsgálata a sok hasonlóság mellett számos eltérést mutat a nyelvészek által elképzelt ideális megoldás, illetve a hétköznapi gyakorlat között. Egységes szabályzat hiányában a hanghelyettesítést nagyfokú változatosság jellemzi, bizonyos hangok esetében pedig a legújabb angol eredetű kölcsönszavak nem igazolják az ajánlások megállapításait: az [æ] visszaadásakor nem az *a*, hanem az *э* dominál, az [a:] és [ɔ:] leggyakoribb tükrözési módját (*ap*, illetve *op*) a három forrás közül csupán az egyik említi meg (az is másodlagosként), míg a [w]-nél a hagyományos *в* szilárdan tartja magát az öt állítólag kiszorító *y*-val szemben. A leendő új szabályrendszert megalkotó szakembereknek tehát mindenképp érdemes lenne jobban figyelembe venniük a tényleges átírási szokásokat, az utóbbi években kialakult tendenciákat.

5.6. Helyesírási kérdések

5.6.1. AZ E/Ə INGADOZÁS

Az 1956-ban kiadott orosz helyesírási szabályzat szerint mássalhangzók után *e*-t kell írni (leszámítva a *мэп, нэп, сэп* szavakat, illetve néhány tulajdonnevet). Ennek ellenére az új kölcsönszavakban már az 1960-as évek óta egyre jobban terjed az *ə*-s írásmód. Az 1980-as évekre az [e] előtti kemény ejtés elfogadottá vált, és fokozatosan az orosz hangrendszer része lett. A túlságosan merev, mára már sok tekintetben elavult helyesírási szabályokat a nyelvhasználók rendre megszegik, a szótárak pedig a valós helyzethez igazodva fokozatosan nyitnak az *ə*-s változatok felé.

Az *ə*-s írásmód és a kemény ejtés általában a kölcsönszavak újdonságjellegét és idegenszerűségét emeli ki. Emellett az átvevő nyelvben viszonylag ritkán használatos *ə* betű kezd az angol [æ] hang állandó kísérelőjévé válni: *back vocal* > бэк-вокал 'háttérékes', *fashion show* > фэшн-шоу 'divatbemutató'.

5.6.2. A KETTŐS MÁSSALHANGZÓK KÉRDÉSE

Az angolban a mássalhangzók megkettőzése nem az adott hang hosszúságát, hanem a szótag zártságát, valamint az előző magánhangzó rövidségét jelzi. Mivel az oroszban nincsenek ehhez hasonló hangtani szabályok, a kölcsönzési folyamat korai szakaszára így a kettőzés (transzliteráció) és az egyszerűsítés (transzkripció) közötti ingadozás jellemző: *оффшор* / *ошор* 'offshore', *плеу-офф* / *плеу-оф* 'rájátszás, playoff', *топлесс* / *топлес* 'topless'.

Az írásmód kettőssége néha hosszabb távon is fennmaradhat, különösen abban az esetben, ha a transzliterációs és a transzkripció jelentése elkülönül egymástól: *иреддер* 'iratmegsemmisítő' és *иредер* 'élelmiszeripari aprítógép'.

A mássalhangzók megkettőzésének a nyelvhasználók nem egyszer szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak, és az átvett lexikai elem idegenszerűségét igyekeznek hangsúlyozni vele: valószínűleg a *киллер* 'bérgyilkos' kölcsönszó mintájára alakult ki a hiperkorrekt *dealer* > дуллер és *healer* > хиллер alak.

5.6.3. AZ ÖSSZETETT SZAVAK ÍRÁSMÓDJA

Az idegen eredetű összetett szavak írásmódjának szabályozatlansága az orosz helyesírás régi problémája. Kölcsönzéskor a forrásnyelvben több elemből felépülő lexémák szintaktikailag leegyszerűsödnek. Az átvevő nyelv számára tagolatlan egységként egy fogalmat jelölnek, ennek hatására különálló elemeik kötőjel vagy egybeírás segítségével összekapcsolódnak: *jam session* > джем-се́шн 'alkalmi zenélés', *short track* > шорт-трек 'rövidpályás gyorskorcsolyázás', *high tech* > ха́й-тек / ха́йтек 'csúcstechnológia', *body building* > бодиби́динг 'testépítés'.

Az anglicizmusok túlnyomó többsége a kölcsönzési folyamat elején tartó neologizmus, ezért esetükben ebben a korai szakaszban olyannyira természetes jelenség az írásképi ingadozás, hogy a variativitás szinte normászerűnek tekinthető.

5.7. Az angol kölcsönszavak hangsúlya

Az oroszban az idegen lexikai elemek jelentős részénél francia hatásra véghangsúly alakult ki a XVIII–XIX. században. Ez a hagyomány ma is meghatározó jelentőségű, mivel a hangsúly hátratulódása a régi kölcsönszavak mintájára az új átvételek magasabb szintű meghonosodásáról tanúskodik. Ennek ellenére a legújabb anglicizmusokra leginkább az eredeti hangsúly megőrzése jellemző.

A hangsúly marad az 1. szótagon: *biker* ['baɪkə] > бáйкер 'rocker', *cheeseburger* ['tʃi:z.bə:gə] > чízбургер 'sajtburger', *piercing* ['pi:əsɪŋ] > пúрсинг 'testékszer'.

A hangsúly marad a 2. szótagon: *consulting* [kən'sʌltɪŋ] > консáлтинг 'gazdasági szaktanácsadás', *online* [ɔn'lain] > онлáйн 'online'.

A hangsúly marad a 3. szótagon: *engineering* [,endʒɪ'nɪərɪŋ] > инжинúринг 'mérnöki tervezőmunka és tanácsadás'.

Az értekezésben vizsgált anglicizmusok egy kisebb csoportjára a hangsúly helyének ingadozása jellemző. A forrásnyelvi mintától eltérő alakok elsősorban akkor jelentkeznek, ha két morfémből álló angol összetett szavak kerülnek be az oroszba: *overtime* ['ouvətaɪm] > овертáйм / овертáйм 'hosszabbítás', *snowboarding* ['snou.bɔ:ɪŋ] > снóубординг / снóубординг 'hódeszkázás', *speechwriter* ['spi:tʃ,raɪtə] > спúчрайтёр / спучрайтёр 'beszédíró'.

Időnként az összetétel mindkét tagja hangsúlyt kaphat: *mountain bike* ['mauntɪn.baɪk] > мáунтинбáйк 'hegyikerékpár', *second hand* [,sekənd 'hænd] > сэконд-хэнд 'használt cikk, használtcikk-kereskedés'.

A harmadik csoportot azok az angol kölcsönszavak alkotják, amelyeknél hangsúlyváltás következik be.

1) A hangsúly az összetett szó második tagjára kerül: *copywriter* ['kɒpi,raɪtə] > копúрайтёр 'reklámszövegíró', *jackpot* ['dʒæk,pɒt] > джекпóт 'jackpot'.

2) A hangsúly az azonos képző, szuffixoid analógiájára (-ból, -izm, -oid) hátracsúszik: *streetball* ['stri:t,bɔ:l] > стрúтбóл 'utcai kosárlabda', *ageism* ['eɪdʒɪzəm] > э́йджízм 'életkor szerinti megkülönböztetés', *factoid* ['fæktɔɪd] > фактóид 'tényként kezelt hír'.

Az *-ing* végű szavakban analógiás hatásra legtöbbször az utolsó előtti szótagra esik a hangsúly: *advertising* ['ædvə,taɪzɪŋ] > адвертáйзинг 'hirdetés, reklámozás', *powerlifting* ['paʊə,lɪftɪŋ] > пáуэрлúфтинг 'erőemelés'.

3) A hangsúly egy korábbi átvétel analógiájára néha hátrébb tolódhat: *abstract* ['æbstrækt] > абстрáктм 'absztrakt', *winchester* ['wɪntʃestə] > винчэстер 'merevlemez' (vö. абстрáктный 'elvont', винчэстер 'ismétlőpuska').

4) Az anglicizmusok hangsúlyának megváltozása esetén a hangsúly új helyét leggyakrabban a forrásnyelvi másodlagos hangsúly jelöli ki: *energizer* ['enə,dʒaɪzə] > энэрджáйзер 'energiaital', *insider* ['ɪn,sáɪdə] > инсáйдер 'bennfentes részvényes'.

A megvizsgált 464 angol kölcsönszó több mint 55%-a őrzi meg a forrásnyelvi hangsúlyt. Ingadozás és kettős hangsúly jellemzi a példaanyag közel 22,5%-át, és pontosan ugyanennyi a hangsúlyváltáson keresztülmenő anglicizmusok aránya is.

6. Az angol kölcsönszavak alaktani és szóképzéstani beilleszkedése

A nyelvi szintek közül a kölcsönszavakat saját kategóriáinak szigorúan alárendelő alaktani rendszer van a legkevésbé kitéve más nyelvek hatásának. Emiatt az idegen eredetű lexikai elemek nyelvtani meghonosodása sokszor hamarabb fejeződik be, és kisebb bizonytalanságokkal jár, mint hangtani vagy jelentéstani beilleszkedésük.

Az idegen eredetű lexikai elemek szófaji megoszlása nem egyenletes. A főnevek aránya messze felülmúlja a többi szófajét: az összes átvétel 75–80%-a tartozik ide. A közvetlen kölcsönzéssel, könnyebben átkerülő főnevektől eltérően a melléknevek és különösen az igék esetében bonyolult, kettős folyamat zajlik: a kölcsönzést szóképzés egészíti ki, az idegen tövekhez saját képzők és végzések kapcsolódnak. Más szófajú szavak a legritkább esetben kerülnek át az egyik nyelvből a másikba: néhány határozószó (*non-stop* > *нон-смон*) és indulatszó (*wow!* > *вау!*) tartozik ide.

6.1. Főnevek

A kölcsönfőnevek más szófajokhoz viszonyított túlsúlya több tényezővel magyarázható. Egyrészt az idegen eredetű neologizmusok döntően új jelenségek elnevezésére kerülnek át az egyik nyelvből a másikba, másrészt pedig a nemrég átvett főnevekből történő további főnévképzés is az ilyen szófajú elemek számát gyarapítja.

Az alapvető nyelvtani kategóriák kifejezése a kölcsönszavak külső megformált-ságától függetlenül már az oroszba kerülésük legelső szakaszában megfigyelhető. A latin betűs átvételek is képesek nyelvtani információt hordozni: a nemet, számot és esetet orosz szövegkörnyezetben mondattani eszközökkel, vagy pedig elkülönített orosz toldalékok (*remake'om*) segítségével jelzik. Az orosz nyelvtani kategóriákba való besorolás tehát minden kölcsönelem számára kötelező érvényű.

6.1.1. A NEM KATEGÓRIÁJA

Az angol kölcsönfőnevek döntő többségének nemét (az orosz főnevekhez hasonlóan) a szó végződése határozza meg. Kivételt csak az élőt jelölő főnevek képeznek, amelyek nyelvtani neme a természetes nem szerint alakul, nem függ az alaktani tényezőktől: *яппи* 'yuppie' (hímnem), *бизнес-вумен* 'üzletasszony', *кавелерл* 'cím-laplány' (nőnem). Az anglicizmusok legnagyobb része mássalhangzóra végződik, ezért az átvevő nyelvben automatikusan hímnemű lesz. Az értekezésem példaanyagában ez az arány a 90%-ot is meghaladja. A hímnem ilyen mértékű túlsúlyának többek között az is az oka, hogy az angolból jelentős számú *-er* és *-ing* képzővel ellátott szó jut be az oroszba.

Bár az anglicizmusok meghonosodása viszonylag ritkán jár együtt a nyelvtani nem változásával, kisebb ingadozások előfordulhatnak a hímnem és a nőnem között. A kölcsönszavak egy csoportjánál az átvevő nyelvi megfelelő neme hatással lehet az idegen elem alaktani megformálására is: *баг* > *бага* 'programhiba' (~ *ошибка*),

гам > гама ‘rágó’ (~ жвачка). Az -a végződésel történő nyelvtani hozzáigazítás az élet jelentő nőnemű főneveknél is előfordul, és elsősorban a szlengre jellemző: вайф > вайфа ‘feleség’ (~ жена), френд > френда ‘barátnő’ (~ подруга).

A fogalmi analógia fontos szerepet játszik az orosz nyelv szempontjából szokatlan végződésű élettelen főnevek nem szerinti besorolásában: nőnemű lesz a парти ‘buli’ (~ вечеринка, тусовка), hímnemű az экстеzi ‘kábitószer’ (~ наркотик) szó, míg a секьюрити átvétel konkrét jelentésétől függően lehet hímnemű (~ охранник ‘biztonsági őr’) és nőnemű (~ служба безопасности ‘biztonsági szolgálat’) is.

6.1.2. A SZÁM KATEGÓRIÁJA

Az anglicizmusok túlnyomó többsége egyes számú főnévként kerül az oroszba, ahol a saját szavakhoz hasonlóan -ы vagy -и (néha -а) végződést kap a többes szám jelölésére. Az idegen főnevek egy csoportját az oroszban szintén egyes számúként értelmezik, bár az angolban eredetileg még többes számban szerepeltek (depluralizáció): bucks > бакс ‘dollár’, futures > фьючерс ‘határidős ügylet’. A szóvégi -с leválasztásával időnként alakitani változatok jönnek létre: stickers > стикер / стикерс ‘matrica’, flyers > флайер / флайерс ‘szórólap’.

Az angol kölcsönfőnevek többes számban való kölcsönzésének rendszerint az az oka, hogy ezek a szavak a kérdéses jelentésben a forrásnyelvben is kizárólag többes számban fordulnak elő. A pluralia tantumok közé elsősorban páros tárgyak (ruhadarabok, lábbelik) elnevezése tartozik: leggings > леггинсы ‘macskanadrág’, slacks > слаксы ‘bőszárú hosszúnadrág’, sneakers > сникерсы ‘edzőcipő’. Néhány esetben az orosz többesjel kiszoríthatja az idegen flexiót (-s > -ы), de ez meglehetősen ritka: charts > чарты ‘grafikon, slágerlista’.

6.1.3. AZ ESET KATEGÓRIÁJA

Az alakitanilag beilleszkedett átvételek az orosz főnevekhez hasonló módon kapnak besorolást nem, szám és eset szerint. Az alakitani meghonosodás részleges vagy teljes hiánya esetén ezeknek a kategóriáknak a kifejezése főként mondattani eszközökkel, a környező szavak segítségével történik.

Az újabb angol kölcsönelemek közül az olyan szokatlan végződésű szavak vonják ki magukat az orosz esetrendszerhez való igazodás alól, mint a мультимедиа ‘multimédia’, наблик рилейшнз ‘piár’ és роялти ‘szerzői jogdíj’. A ragozhatatlan átvételek másik csoportját a kemény mássalhangzóra vagy -u-re végződő nőnemű főnevek alkotják: зёрлфренд ‘fiú barátnője’, зрyнтu ‘rockzenekar női rajongója’.

A ragozás elmaradásának nyelven kívüli okai is lehetnek: pontosságra törekvés az eredeti alak jobb felismerhetősége érdekében (latin betűvel meghagyott márkanévek: ручки от Parker), vagy a szó idegenszerűségének hangsúlyozása, amellyel a beszélő a saját idegennyelv-ismeretét kívánja bizonyítani. Erre utal, hogy gyakran akkor is ragozatlanul marad néhány neologizmus az átvevő nyelvben, ha egyébként ragozható lenne, hiszen alakitani szerkezetében semmi rendkívüli nincsen.

6.2. Melléknevek

A közvetlen melléknévkölcsönzés viszonylag ritka jelenség: főként a szlengben fordul elő. A köznyelvre ezzel szemben inkább az átvett főnevekből történő melléknévképzés jellemző.

A kölcsönzést a legtöbb esetben szóképzésbeli hozzáigazítás kíséri, amely a melléknevek alaktani megformálása szempontjából kulcsfontosságúnak számít. Az átvévő nyelv képzőinek közbeiktatása nélkül ezek a jelzőként használt neologizmusok az analitikus melléknevek számát gyarapítják.

6.2.1. MELLÉKNEVEK KÖLCSÖNZÉSE

A legújabb angol eredetű melléknevek közel egynolcadáról állapíthatjuk meg, hogy közvetlen kölcsönzéssel került az orosz szlengbe: *old* > *оldовый* ‘idős’, *fine* > *файновый* ‘remek’, *cheap* > *чиновый* ‘olcsó’.

A forrásnyelvből átkerülő melléknévi tövek nyelvtani megformálás nélkül nem egyszer főnévi értelmet kapnak az oroszban, ezért melléknévi szerepük megőrzése érdekében átvévő nyelvi képzők kapcsolódnak hozzájuk: *good* ‘jó dolog’ > *гудовый* ‘jó’, *young* ‘fiatalember’ > *янговый* ‘fiatal’, *cul* ‘tapasztalt programozó’ > *кульный* ‘klassz’; *foreign* ‘külföldi ember’ > *форинский* ‘idegen’. Kivételként néhány ragozhatatlan melléknév is előfordul: *white* ‘fehér’, *rashen* ‘orosz’, *hay* ‘jó minőségű’.

A közvetlen melléknévkölcsönzés kisebb részben olyan latin összetevőkből álló szavakra jellemző, amelyeknek az átvétel szempontjából aktuális jelentése az angol nyelvben alakult ki: *digitalный* ‘digitális’, *интерактивный* ‘interaktív’, *компатибельный* ‘kompatibilis’, *экслюзивный* ‘exkluzív’.

6.2.2. ANALITIKUS MELLÉKNEVEK

A forrásnyelvben gyakori főnév + főnév típusú szóösszetételekre visszavezethető orosz jelzős szerkezetek elterjedéséhez valószínűleg az átvévő nyelv rendszerének néhány korábban meglévő sajátossága is hozzájárult. A *жар-птица*, *царь-колокол* típusú előrevetett ragozhatatlan jelzők mellett a hasonló felépítésű idegen eredetű neologizmusok befogadását az is elősegíti, hogy az oroszban jelentős számban fordulnak elő a *пионерлагерь*, *спорткомплекс* kifejezésekhez hasonló képződmények, amelyek könnyedén helyettesíthetők a *пионерский лагерь*, *спортивный комплекс* jelzős szerkezetekkel. Ez a kettősség az új átvételek esetében is gyakran megfigyelhető: *холдинг-компания* / *холдинговая компания* ‘holdingcég’, *компакт-диск* / *компактный диск* ‘CD’, *мультимедиа-компьютер* / *мультимедийный компьютер* ‘multimédiás számítógép’.

Az analitikus melléknevet tartalmazó idegenszerű modellek és a nekik megfelelő oroszosabb jelzős szerkezetek között nagyfokú ingadozás figyelhető meg: *адресбук* / *адресная книга* ‘címjegyzék’, *бизнес-школа* / *школа бизнеса* ‘üzleti iskola’, *факс-бумага* / *бумага для факса* ‘faxpapír’. Különösen akkor tapasztalható ez, ha az eredeti angol szó szerkezet második tagját orosz főnév helyettesíti.

Néhány előtag megőrizheti a latin betűs írásképét: *CD-ROM-диск* ‘CD-ROM’, *DVD-плеер* ‘DVD-lejátszó’, *Internet-адрес / интернет-адрес* ‘internet cím’, *PR-кампания* ‘piárkampány’, *VIP-билет / вип-билет* ‘VIP-jegy’, *Web-страница / веб-страница* ‘weboldal’.

A sajtó és régebben átvett szóképzési elemek hozzákapcsolása révén kialakuló újabb összetételek az ismétlődő részek termékenységéről tanúskodnak, mintául szolgálhatnak további hasonló szerkezetek létrejöttéhez, és pontos angol megfelelő hiányában orosz képzésűnek tekinthetők: *арт-тусовка* ‘művészbuli’, *бизнес-леди* ‘üzlet-asszony’, *брейк-конкурс* ‘breakverseny’, *вип-ложа* ‘VIP-hely’, *кантри-ансамбль* ‘countryegyüttes’, *техно-дискотека* ‘technodiszkó’.

6.3. Igék

A melléknevekhez hasonlóan az igék is meglehetősen ritkán kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Kivételt talán csak a szleng képez, ahol a beszélők arra törekednek, hogy egy ismert tevékenységre a szokásos mód helyett kifejezőbbben utaljanak. A köznyelvben ugyanakkor inkább a kölcsönzött névszói tövekből létrehozott új igék vannak túlsúlyban. A két folyamatot, az igekölcsönzést és az igeképzést azonban nem egyszer elég nehéz egymástól elkülöníteni.

A párhuzamos főnévi alak hiánya az oroszban arról tanúskodik, hogy az átvevő nyelvi szóképzés lehetősége kizárható, az orosz igeképzők csak az alaktani hozzáigazítást szolgálják. A honosító képzők nélkül az angol eredetű igék nem lennének képesek beilleszkedni az orosz igeragozási rendszerbe: *eat* > *имать* ‘kajálni’, *use* > *юзать* ‘használni’, *boot* > *бутить* ‘bootolni’, *print* > *принтить* / *принтовать* ‘nyomtatni’, *escape* > *искейтнуть* ‘elmenekülni’, *make* > *мейкануть* ‘sikerülni’.

Az új jövevények további meghonosodását jelzi, ha igekötők járulnak hozzájuk, amelyek kiválasztása az orosz jelentéstani megfelelő analógiájára történik: *приматчить* ‘csatolni’ (~ *приложить*), *забутить* ‘betölteni, bootolni’ (~ *загрузить*), *напринтить* / *отпринтить* ‘kinyomtatni’ (~ *напечатать* / *отпечатать*).

6.4. Szóképzéstani beilleszkedés

Bár az orosz kutatók körében tartja magát az általánosan elfogadott nézet, hogy a kölcsönzések meghonosodásának egyik legbiztosabb jele az átvevő nyelvben megmutatózó szóképzésbeli aktivitásuk, az angol eredetű neologizmusok orosz képzők segítségével létrejött további (melléknévi és igei) alakjai analógia alapján akár már a kölcsönzés pillanatában megjelenhetnek: *топлинг* ‘vámmentes szállítmányozás’ – *топлинговый, топлинговать* (vö. *лизинг* ‘lízings’ – *лизинговый, лизинговать*).

A kölcsönelemek szóképzéstani beilleszkedését tövük alaktani sajátosságai mellett alapvetően nyelven kívüli tényezők befolyásolják: a megnevezett tárgy vagy fogalom aktualitásából fakadó kommunikációs igény ugyanis mindig újabb és újabb főnévi, melléknévi és igei alakokat hív életre. A legjellemzőbb szóképzési mód a szuffixálás, de a prefixálás és a kettő együttes alkalmazása is gyakori (különösen az igéknél).

6.4.1. FŐNÉVKÉPZÉS

Az angol kölcsönszavakból létrejövő főnévi származékok a képzett alakok jelentéstanai jellemzői alapján a következőképpen csoportosíthatók:

1) személyek elnevezése foglalkozásuk és tevékenységük szerint: *бом|ер* ‘üres üvegeket gyűjtögető koldus’, *брейк|ер* ‘breaktáncos’, *снукер|ист* ‘snookerjátékos’, *шорт-трек|ист* ‘rövidpályás gyorskorcsolyázó’, *мультимедий|щик* ‘multimédia-szakember’, *тиар|щик* ‘piáros szakember’, *гринпис|овец* ‘Greenpeace-aktivista’;

2) nőnemű személyek megkülönböztetése: *бизнесмен|ка* ‘üzletasszony’, *сноубордист|ка* ‘hódeszkázó nő’, *бодибилдер|ша* ‘testépítő nő’, *киллер|ша* ‘bérgyilkosnő’;

3) különböző tárgyak elnevezése: *тишот|ка* ‘póló, T-shirt’, *писиш|ка* ‘személyi számítógép, PC’, *флор|ак* ‘flopi’, *сидиш|ник* ‘CD-ROM-meghajtó’;

4) elvont fogalmak: *ауд|ирование* ‘audit(álás)’, *спонс|ирование*, *спонсор|ство* ‘szponzorálás’, *имиджмейкер|ство* ‘arcuattervezés’, *интернет|изация* ‘internetesítés’, *экслюзив|ность* ‘exkluzív jelleg’.

Az angolban és az oroszban párhuzamosan meglévő képzők (-er || -ep) megnevezhetik annak a kérdésnek az eldöntését, hogy átvevő nyelvi képzéssel vagy közvetlen szókölcönszénssal van-e dolgunk: *рафт|инг* > *рафт|ер* ‘vadvízi evezős’ < *rafter*, *рекрут|инг* > *рекрут|ер* ‘munkaerő-toborzó’ < *recruiter*.

Az analógia kiegyenlítő hatásával magyarázható ugyanakkor az a jelenség, hogy az -ep / -op képző az oroszban több esetben olyankor is váltakozik, amikor az angolban csupán egyetlen forma létezik: *distributor* > *дистрибьютор* / *дистрибьютер* ‘termékforgalmazó’, *realtor* > *риэлтор* / *риэлтер* ‘ingatlanügynök’ (vö. a hasonló foglalkozásneveknél: *брокер* ‘tőzsdei ügynök’, *дилер* ‘üzletkötő’).

A kölcsönszavak szóképzéstanai beilleszkedését nagymértékben megkönnyíti, ha a forrásnyelvi modell olyan képzőt tartalmaz, amelynek az átvevő nyelvben analóg képzője van: *indoctrination* > *индоктрин|ация* ‘vmely politikai doktrína hirdetése’, *age|ism* > *эйдж|изм* ‘az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés’, *monetar|ist* > *монетар|ист* ‘monetarista’, *scient|ology* > *сайент|ология* ‘szcientológia’.

6.4.2. MELLÉKNÉVKÉPZÉS

A fentebb tárgyalt melléknévkölcönszéshez hasonlóan az idegen tövekből történő melléknévképzés során is az -ov- képző játssza a főszerepet: *онлайн|овый* ‘online-’, *файл|овый* ‘fájl-’, *хит|овый* ‘sláger-’. Jelentőségét növeli az is, hogy az -инг végű angol kölcsönfővevekből képzett melléknevek is ezt az elemet tartalmazzák: *консалтинг|овый* ‘tanácsadó’, *роуминг|овый* ‘roaming-’, *холдинг|овый* ‘holding-’.

Az ugyancsak gyakori -н- főként élettelen főveveknél, az -ск- pedig elsősorban foglalkozásneveknél jelentkezik: *модем|ный* ‘modem-’, *оффшор|ный* ‘offshore-, kedvezményes adózású’, *таймшер|ный* ‘időmegosztásos’, *дайверский* ‘búvár-’, *девелопер|ский* ‘ingatlanfejlesztő’, *хилер|ский* ‘természetgyógyász-’.

Az általános tendencia ellenére kisebb ingadozások előfordulhatnak. Az idegen eredetű neologizmusok beépülési folyamatának természetes velejárója az oroszban

a képzőválasztás kezdeti bizonytansága: *винчестер|ный / винчестер|ский* ‘winchester-’, *спонсор|ный / спонсор|ский* ‘szponzori’, *интернет|овский / интернет|ный / интернет|ский* ‘internetes’, *тиар|овский / тиар|ный / тиар|ский* ‘PR-’.

6.4.3. IGEKÉPZÉS

Az angol kölcsönszavak nagyobb része az igeképzés során egyféle képzőt kap az oroszban: *браузер|ить* ‘böngészni (interneten)’, *чат|ить* ‘csetelni’, *рэт|овать* ‘rappelni’, *шопинг|овать* ‘vásárolgatni, shoppingolni’, *дилер|ствовать* ‘dílerként dolgozni’, *апгрейд|ировать* ‘frissíteni (programot)’, *спонс|ировать* ‘szponzorálni’, *ваучер|изировать* ‘kártyalásijeggyel ellátni’, *дигитал|изировать* ‘digitalizálni’.

Az idegen eredetű főnévi (néha melléknévi) töből származó igék az átvevő nyelv képzőinek segítségével könnyen illeszkednek be az orosz igeszemléleti rendszerbe. A belső keletkezésű igékhez hasonlóan az igekötő nélküli *-и-*, *-ова-*, *-а-* és *-ствова-* képzős alakok folyamatosak, a *-ну-* képzős igék pedig befejezettek lesznek: *кликать / кликнуть* ‘kattintani, ráklikkelni’, *хакерить / хакернуть* ‘hekkelni, feltörni’.

A terminológiai jellegű *-ирова-* és *-изирова-* elemet tartalmazó neologizmusokat általában kettős igeszemléletűnek nyilvánítják a szótárak. Ha ezek az igék átkerülnek a szaknyelvből a köznyelvbe, megjelenhet a befejezett párjuk (*проспонсировать*).

6.4.4. KÉPZŐK ÉS ÁLKÉPZŐK KÖLCSÖNZÉSE

A kölcsönszavakban gyakran ismétlődő idegen morféimák fokozatosan elkülönülhetnek, és más tövekhez járulva aktivizálódhatnak. Az angol eredetű *-инг* utótag például időnként már az átvevő nyelv saját szókészleti elemeivel is összekapcsolódik (*магазининг, сбербанкинг*), ami arról tanúskodik, hogy a kölcsönmorféma alacsony produktivitása ellenére is elindult az önálló képzővé válás útján az oroszban.

A többször előforduló szórészekből az átvevő nyelvben néha álképzők jönnek létre: *имиджмейкер* ‘arculattervező’, *нюсмейкер* ‘híresség’ → *клип|мейкер* ‘kliprendező’, *слух|мейкер* ‘pletykagyáros’, *шлягер|мейкер* ‘slágergyáros’. Az utótagok másik típusa olyan angoltól átvett álképző, amely akár orosz tövekhez is járulhat: *-бургер* ‘szendvics’ (*гамбургер, фишбургер, чизбургер, чикенбургер*), *-гейт* ‘politikai botrány’ (*дачагейт, Ельцингейт, Кремлегейт, урангейт*), *-оголик* ‘-mániás’ (*покупкоголик, сетеоголик, трудооголик*).

7. Az angol kölcsönszavak jelentéstani beilleszkedése

Az írásképi-hangtani, illetve alaktani vizsgálatok mellett az idegen eredetű lexikai elemek jelentéstani meghonosodásának kérdésköre viszonylag kevés figyelmet kapott eddig a szakirodalomban. Ugyanakkor az átvételek jelentéstani meghonosodása nem egyszer megelőzi az írásképi és alaktani beilleszkedésüket: így a *фитнес / фитнес* ‘fitnessz’ és *флайер / флайерс* ‘szórólap’ szó jelentése az ingadozó írásmód és bizonytalan nyelvtani megformáltság ellenére is tisztán körülhatárolható.

A kölcsönszavak jelentéstani meghonosodásának folyamata rendszerint két szakaszra bontható: 1) bekerülés az átvevő nyelvbe a forrásnyelvi jelentéssel, 2) átvevő nyelvi használat, amely legtöbbször új (átvitt) jelentések kialakulását is feltételezi. Az értekezés példaanyagában szereplő angol eredetű neologizmusok jelentős része még nem lépett túl az 1) szakaszon.

7.1. Az angol kölcsönszavak átvétele a forrásnyelvi jelentésben

A kölcsönzési folyamat kezdetén az oroszban megjelenő anglicizmusok jelentéstani sajátosságai két nyelvi rendszer befolyása alatt formálódnak. Erre a korai, bizonytalan időszakra a jelentéshatárok elmosódottsága jellemző, majd a későbbiekben az ideiglenes, szövegkörnyezettől függő aktuális jelentések közül kiemelkedik a leggyakoribb, amely idővel fokozatosan megszilárdul. Az így kialakuló lexikai jelentés a kétnyelvű beszélők helyesbítő tevékenységének köszönhetően – kisebb módosulásokkal – legtöbbször a forrásnyelvi prototípust követi.

7.1.1. EGYJELENTÉSŰ ANGOL SZAVAK KÖLCSÖNZÉSE

A két nyelv közötti jelentés-egybeesés elsősorban a szakszókincshez tartozó lexikai elemeknél fordul elő. A forrásnyelvben is egyetlen jelentéssel rendelkező terminusok általában ebben az adott szakterülethez kötődő, definíciószerű értelemben kerülnek be az átvevő nyelvbe:

- politika: *speechwriter* > *списрайтер* ‘beszédíró’;
- számítástechnika: *laptop* > *лаптоп* ‘hordozható számítógép, laptop’;
- zene: *soundtrack* > *саундтрек* ‘soundtrack (egy film zenéje)’;
- sport: *body building* > *бодибилдинг* ‘testépítés, body building’;
- gazdaság: *audit* > *аудит* ‘könyvvizsgálat, auditálás’;
- média: *prime time* > *прайм-тайм* ‘főműsoridő’.

Néhány esetben a hétköznapi használatra is jellemző az egyedüli jelentés megtartása (*boyfriend* > *бойфренд* ‘lány barátja’, *poster* > *постер* ‘poszter’).

7.1.2. TÖBBJELENTÉSŰ ANGOL SZAVAK KÖLCSÖNZÉSE EGY JELENTÉSBN

Az idegen eredetű lexikai elemek forrásnyelvi jelentésszerkezete a kölcsönzés során rendszerint egyszerűsödik: a többjelentésű szavak legtöbbször egy jelentésben kerülnek be az átvevő nyelvbe. Az orosz nyelvhasználók az angolban gazdag jelentéskörrel rendelkező főneveket csak abban a konkrét jelentésben veszik át, amelyre a beszédhelyzet szempontjából szükségük van, a nem releváns (sokszor nem terminológiai) jelentéseket pedig figyelmen kívül hagyják. A kölcsönzési folyamatban nem feltétlenül a forrásnyelvi alapjelentés vesz részt, gyakran valamelyik másodlagos jelentés kerül előtérbe: *notebook* ‘jegyzetfüzet’ > *ноутбук* ‘*inf* hordozható számítógép, notebook’, *printer* ‘nyomdász’ > *принтер* ‘*inf* nyomtató, printer’, *fitness* ‘alkalmasság’ > *фитнес* ‘*sp* fitness’, *sale* ‘eladás’ > *сеул* ‘*gazd* engedményes vásár’.

7.1.3. TÖBBJELENTÉSŰ ANGOL SZAVAK KÖLCSÖNZÉSE TÖBB JELENTÉSBEN

Az egyszerre több jelentésben történő kölcsönzés meglehetősen ritka jelenségnek számít (intenzív nyelvi érintkezés, magas szintű kétnyelvűség szükségeltetik hozzá). A vizsgált elemek két csoportra oszthatók annak alapján, hogy az eredeti összetett jelentésszerkezet részben vagy teljes mértékben tükröződik-e az átvevő nyelvben:

1) nem mindegyik angol jelentés kerül át: *driver* ‘hajtó’ > *драйвер* ‘számítógépes telepítőprogram’ + ‘sofőr (a szlengben)’, *hit* ‘ütés, csapás’ > *xum* ‘zenei sláger’ + ‘bármilyen sikeres és népszerű dolog’, *single* ‘egy utazásra szóló jegy’ > *сингл* ‘kislemez, single’ + ‘egyes, egyéni (teniszből)’;

2) mindkét forrásnyelvi jelentés bekerül az oroszba: *banner* > *баннер* ‘internetes hirdetés’ + ‘bolti reklámlapka’, *slogan* > *слоган* ‘reklámszlogen’ + ‘politikai szlogen’, *steak* > *стейк* ‘marhasült, szték’ + ‘sült hús vagy hal’.

Az orosz anyanyelvűek számára a többjelentésű angol kölcsönfőnevek egyes jelentéseinek összefüggése sokszor nem világos, így az oroszban homonimák jönnek létre: *label* > *лейбл*₁ ‘ruhacímke’, *лейбл*₂ ‘lemezkiadó cég’.

7.2. Az angol kölcsönszavak jelentésváltozása az oroszban

A kölcsönszavak nem mindig a megjelenésük idején használt jelentésben rögzülnek. A forrásnyelvből hiányzó, csak az átvevő nyelvben kialakuló új jelentések az idegen eredetű lexikai elemek beépülésének előrehaladását jelzik. A jelentésváltozásnak két fő típusa különböztethető meg: a jelentésszűkülés (specializálódás) és a jelentésbővülés (általánosítás).

7.2.1. AZ ANGOLBÓL ÁTVETT JELENTÉS MEGVÁLTOZÁSA

Gyakori jelenség, hogy egy általános értelmű forrásnyelvi szót az átvevő nyelv valamilyen speciális jelentésben kölcsönöz. Az alábbi angol kölcsönszavak jelentése az orosz nyelvi használat során konkrétábbá vált, mégpedig úgy, hogy közben az eredeti, általános jelentés elveszett: *killer* ‘gyilkos’ → *киллер* ‘profli bérgyilkos’, *provider* ‘ellátó’ → *провайдер* ‘mobilszolgáltató, internetszolgáltató’, *security* ‘biztonság’ → *секьюрити* ‘biztonsági szolgálat’, ‘biztonsági őr’. Ezek a jelentésváltozások szoros összefüggésben állnak a kölcsönzések kiváltó okaival, többek között a specializálás igényével, valamint a presztíznövelés szándékával.

7.2.2. ÚJ JELENTÉSEK KIALAKULÁSA

Egyes angol kölcsönszavak jelentésszerkezete az aktívabb átvevő nyelvi használat során kiszélesedhet, s ezáltal újabb (akár átvitt) jelentésekkel is gazdagodhat. A jelentésbővülésnek többféle módja ismeretes:

1) a meglévő speciális jelentéssel párhuzamosan a köznyelvben megjelenhet a nem szaknyelvi értelmezés is (determinológizálódás): *cartridge* → *картридж* ‘festék-kazetta’ + ‘bármilyen cserélhető elem’, *leasing* → *лизинг* ‘lízing’ + ‘kölcsönadás’;

2) az angol szóösszetétel egyik tagja helyettesíti a teljes kifejezést, miközben felveszi annak jelentését (tapadás): *fast food (network)* → *фаст-фуд* ‘gyorséttermi étel’ + ‘gyorsétterem-hálózat’, *second hand (shop)* → *секонд-хенд* ‘használt tárgy’ + ‘használt tárgyak boltja’;

3) a márkanevek köznevesülése: (*Sony*) *Discman* → *дискмен* ‘bármilyen márkájú hordozható CD-lejátszó, discman’, *Pampers* → *памперсы* ‘pelenka’.

Új jelentések kialakulása során jelentésszükülés eléggé ritkán fordul elő. Ilyenkor az átvevő nyelvi beszélők a forrásnyelvi jelentés megőrzése mellett pontosítják a kölcsönszó alapértelmét: *player* → *плеер* ‘lejátszó’ + ‘sétálómagnó, walkman’, *trader* → *трейдер* ‘kereskedő’ + ‘bróker’ + ‘tőzsdei spekuláns’, *voucher* → *ваучер* ‘utalvány’ + ‘kártyás jegy’ + ‘turisztikai vócsér’.

7.3. Tükörfordítások

Az angol eredetű tükörszavak legnagyobb csoportját az orosz nyelvben jelzős szerkezetek alkotják: *fast food* > *быстрое питание* ‘gyorsétterem-hálózat’, *mountain bike* > *горный велосипед* ‘hegyikerékpár’, *new wave* > *новая волна* ‘új hullám’, *soap opera* > *мыльная опера* ‘szappanopera’.

Ugyancsak jelentős a szemantikai tükörfordítások száma: *digital* > *цифровой* ‘digitális’, *mouse* > *мышь* ‘egér’. Ezek a jelentésszükülés alfajának is tekinthetők, hiszen az angol szónak csak a jelentését kölcsönzi az orosz.

Ha az összetétel egyik tagja megmarad eredeti formájában, a másik pedig orosz szóval helyettesítődik, részтікőrfordításról beszélünk, amelyben az első elem lehet ragozott (*address book* > *адресная книга* ‘címlista’, *hard disk* > *жесткий диск* ‘merevlemez’) vagy ragozhatatlan (*country club* > *клуб-клуб* ‘gazdagok vidéki találkozóhelye’, *rap music* > *рэп-музыка* ‘rapzene’) melléknév is.

8. Összegzés

Az értekezésemben a legújabb angol kölcsönszavak orosz nyelvbe kerülésének komplex vizsgálatára törekedtem. Áttekintettem az idegenszó-átvétel motivációinak pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kérdéseit, majd az egyes nyelvi szintek szerinti tagolásban elemeztem az anglicizmusok írásképi-hangtani, alaktani-szóképzéstani és jelentéstani beilleszkedését.

Végezetül az utóbbi években kiadott és széles körben használatos három orosz értelmező szótár adatait összevetve megállapítottam, hogy a disszertáció példaanyagának több mint egyharmada (egészen pontosan 38,5%-a) tekinthető többé-kevésbé meghonosodottnak a mai orosz nyelvben.

Az értekezés témakörében megjelent publikációk

1. Английские лексические элементы в современном русском и венгерском языках рекламы. [Angol szóképzési elemek a mai orosz és magyar reklámyelvben.] *A szláv nyelvek oktatásának elmélete és gyakorlata. A II. nemzetközi konferencia előadásai*. Pécs, 1994. 337–344.
2. Фонетическое освоение американизмов в русских рекламных текстах. [Az amerikanizmusok hangtani meghonosodása orosz reklámszövegekben.] *A szláv nyelvek oktatásának elmélete és gyakorlata. A III. nemzetközi konferencia előadásai*. Pécs, 1996. 51–59.
3. Грамматическое освоение американизмов в современных русских и венгерских рекламах. [Az amerikanizmusok nyelvtani meghonosodása orosz és magyar reklámszövegekben.] *Studia Russica XVI*. Budapest, 1997. 231–238.
4. Сканер, пейджер, дискман. Об американизмах в русской лексике, связанной с электронной техникой. [Scanner, pager, discman. Az orosz elektrotechnikai szókincs amerikanizmusai.] *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, 1998. 264–269.
5. О семантическом освоении англо-американских заимствований в русском языке. [Az amerikai angol eredetű kölcsönszavak jelentéstani meghonosodása az orosz nyelvben.] *Studia Russica XVII*. Budapest, 1999. 237–240.
6. Свое и чужое в русском компьютерном сленге (на материале одного словаря). [Saját és idegen eredetű elemek az orosz számítógépes szlengben (egy szótár anyaga alapján).] *Studia Russica XVIII*. Budapest, 2000. 354–361.
7. Англо-американские неологизмы в современном русском языке. [Amerikai angol neologizmusok a mai orosz nyelvben.] *Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. Русский язык и русская речь сегодня: старое – новое – заимствованное*. Санкт-Петербург, 2003. 559–566.
8. Об «аналитических прилагательных» английского происхождения в русском языке. [Angol eredetű analitikus melléknevek az oroszban.] *Studia Russica XXII*. Budapest, 2005. 263–273.
9. О новых несклоняемых английских заимствованиях в русском языке [Új ragozhatatlan angol kölcsönszavak az oroszban.] *Вестник Филиала Института русского языка имени А. С. Пушкина*. Budapest, 2007. 127–132.
10. Об англо-американских заимствованиях и реалиях в романе В. Пелевина «Generation П». [Amerikai angol kölcsönszavak és reáliák Viktor Pelevin *Generation P* című regényében.] *Русская литература в формировании современной языковой личности*. Санкт-Петербург, 2007. 244–250.